

Georg Vobruba

A jóléti szakadékok fogalma és szociális dinamizmusa

Prolegomena a szociológia nemzetek fölöttivé válásáról

I. Bevezetés

A szociális változások magyarázatának a különbséget jelölő kifejezéseken kell alapulnia. Az én értelmezésem szerint ezek a szavak az intézményesített különbségeket jelölik, tehát a következőket: a társadalom tagjai ráébrednek a létező különbségekre, s ez társadalmi tethoz vezet, amely megváltoztatja a társadalmat, és így magát a különbséget is. Ha Marx nyomán értelmezzük a kérdést, akkor az erre használandó, megfelelő szó az „osztály”. Az „osztály” szó ugyanis különbséget jelöl (tőke/munka), a különbség megértését (osztályöntudat), és végül társadalmi tettet is, amely megváltoztatja a társadalmat és ezáltal a különbséget is (a kizsákmányolók kizsákmányolása).

Annak, ha egy társadalom elveszíti nemzeti jellegét, a következők lehetnek a fő okai: ki- és bevándorlás, a munkaerőpiac nemzeti jellegének megszűnése, külföldi beruházás, a határon beáramló környezetszennyezés. A nemzetközi politikai tudományok számára komoly kérdés, hogy a nemzetközi kapcsolatokat vajon hogyan befolyásolják ezek a változások. Ám leginkább a nemzetállamok konfliktusait, illetve konfliktuskezelő mintáit elemzik. (Lásd Rittberger, Zürn 1991; Müller 1993.) Szociológiai távlatokban gondolkodva azonban felmerül a kérdés, hogy a különböző államok közötti fejlődő kapcsolatok hogyan befolyásolják az államok polgárainak életkörülményeit, amelyek eredményeképpen közvetlen kapcsolat alakul ki a különböző államokban élő polgárok között.

Jelenleg a szociológia még nem képes a fontosságához mértén értékelni a jelenséget. Mostanáig a szociológia a saját témáját, azaz a társadalmat nemzetállamként fogalmazta meg. Kutatási területeit még mindig államhatárok zárják le. (Lásd Vobruba 1993, 1994; de Swaan 1994; Guehenno 1994.) Az államhatárok így hallgatólagos előfeltételei a fontos szociológiai meghatározásoknak.

Az, hogy az államhatárokat vesszük mintául a szociológiában, a társadalmi stabilitás hallgatólagos feltételezéséhez vezet. Ez csak csekély problémát okoz akkor, ha az ember természetesnek veszi, hogy a társadalomtudo-

mány legfőbb kutatási területeit valóban államhatárok választják el egymástól. Ahogy azonban növekszik a határátlépési folyamatok társadalmi fontossága, a fent említett, hallgatólagos feltétel egyre inkább megkérdőjeleződik.

Ha nem dolgozzák át a szociológiai kategóriákat, előfordulhat, hogy azok egyszerűen kiüresednek. Ebben az esetben pedig a társadalmi folyamatok az államhatárokhoz alkalmazkodó szociológiai kifejezésektől teljesen függetlenül fognak lezajlani. Ebben a helyzetben új szociológiai kifejezések bevezetésére van szükség. Erre vállalkozom ebben a cikkben.

Először is szeretném definiálni, hogy mit is jelent szociológiai szövegkörnyezetben a „jóléti szakadék” kifejezés. Tekintsük tehát olyan szociológiai fogalomnak, amelynek több jó tulajdonsága is van:

1. Nem veszi mintául az országhatárokat, ugyanakkor – ennek talán kissé ellentmondva – lehetővé teszi, hogy foglalkozzunk a határátlépési folyamatokkal.¹

2. Különbséget jelöl, méghozzá olyat, amely társadalmi következményekkel jár. Így tehát a „jóléti szakadék” tekinthető különbséget jelölő kifejezésnek, hiszen megfelel a fentebb már említett követelményeknek. A későbbiekben szeretném elemezni azokat a folyamatokat, amelyeket a jóléti szakadékok idéznek elő, először a kirekesztés, majd a befogadás folyamatát. Végül azzal az optimista gondolattal zárom a gondolatmenetet, amely szerint hosszú távon a befogadás fog dominálni.

II. Mi a jóléti szakadék?

Tehát mi is pontosan ez a jóléti szakadék? A fogalom egyetlen, általam ismert szociológiai enciklopédiában sem szerepel. Tehát nekünk, társadalomtudósoknak kell a megfelelő definíciót megtalálnunk. Ha a mindennapi eseményekből indulunk ki, máris eszünkbe jut, hogy a nyugat-európai médiumok egyre többet foglalkoznak a jóléti szakadék klasszikus példájával, az USA és Mexikó határával. (Lásd *Süddeutsche Zeitung* melléklete, 1993. 1. 15., *Der Standard*, 1993. 4. 7. 2. o., *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1993. 8. 7. 3. o., *Tagesspiegel*, 1993. 11. 19. 3. o., Welzmüller 1992, Faist 1993.) Ezekből a cikkekből megérthető a jóléti szakadék jelentésének lényege: jóléti szakadék jön létre két olyan szomszédos zóna között, amelyeket határ választ el egymástól, és amelyekre jelentősen eltérő életszínvonal jellemző. Ez az életszínvonal-különbség idéz elő olyan folyamatokat, amelyek határátlépésekhez vezetnek.

Ezt a definíciót használva kereshetünk jóléti szakadékokat a világban. De először tisztáznunk kell, hogyan végezzük a bevétel analízisét. Ez feltétlenül szükséges, ugyanis a két zóna két külön államot jelent, ahol nemcsak a bevételek különbözőek, de más a pénznem, az árszint stb. Ezeknek a különbségeknek a kiegyenlítésére általában a világ minden táján a vásárlóerő-paritás index szolgál. Ez az index az egy főre eső átlagjövedelem valós vásárlóerejét mutatja meg.

Az 1994-es vásárlóerő-paritás index szerint a leggazdagabb ország Luxemburg (31 090), a legszegényebb pedig Etiópia (410).

Ha az országokat három csoportra osztjuk, tehát „gazdag”, „közepes” és „szegény” országokról beszélünk, elég csak egy pillantást vetni a térképre, hogy lássuk: a „gazdag” és a „szegény” országok sehol a világon nem szomszédosak. Vannak azonban olyan térségek, ahol viszonylag közel fekszenek egymáshoz, ilyen Közép-Amerika, a Vörös-tenger és a Perzsa-öböl.

Hogy be tudjuk határolni ezeket a jóléti szakadékokat, egy önkényes kritériumot vezetek be: csak azt a helyzetet fogjuk jóléti szakadéknak nevezni, ahol a két vásárlóerő-paritás index 3:1 arányú, vagy a különbségük legalább 10 000. Hogy leegyszerűsítsem a feladatot, csak olyan helyzeteket fogok vizsgálni, ahol a két ország szomszédos.

Tehát: hol vannak jóléti szakadékok?

Európa

Norvégia : Oroszország =	21 120:5260 (4,0:1)	Különbség: 15 860
Németország : Lengyelország =	19 890:5380 (3,7:1)	Különbség: 14 510
Ausztria : Szlovák Köztársaság =	20 230:6600 (3,0:1)	Különbség: 13 570
Ausztria : Magyarország =	20 230:6310 (3,2:1)	Különbség: 13 920
Németország : Cseh Köztársaság =	19 890:7910 (2,5:1)	Különbség: 11 980
Finnország : Oroszország =	16 390:5260 (3,1:1)	Különbség: 11 130

Afrika és Ázsia (példák)

Algéria : Mali =	5330:520 (10,0:1)	Különbség: 4810
Algéria : Nigéria =	5330:800 (6,7:1)	Különbség: 4530
Izrael : Jordánia =	15 690:4290 (3,7:1)	Különbség: 11 400

Amerika

USA:Mexikó =	25 860:7050 (3,6:1)	Különbség: 18 810
Venezuela:Guayana =	7890:2000 (3,9:1)	Különbség: 5890
Costa Rica:Nicaragua =	5760:1850 (3,1:1)	Különbség: 3910
Chile:Bolívia =	9060:2520 (3,6:1)	Különbség: 6540
Argentína:Bolívia =	8920:2520 (3,5:1)	Különbség: 6400

(The World Bank Atlas 1996: 18, 19)

Úgy tűnik, hogy a szomszédos országok közötti különbséget vagy az indexek aránya, vagy a szám szerinti különbség mutatja meg. Attól függően, hogy melyik számot nézzük, nagyon különböző eredményekre juthatunk. Az arányok tekintetében a jóléti szakadékok Afrikában a legnagyobbak. De számszerűleg a legnagyobb szakadék az USA és Mexikó, Norvégia és Oroszország, illetve Németország és Lengyelország között jelentkezik.

A jóléti szakadék kifejezés tehát nyilvánvalóan megfelel a különbséget jelölő kifejezés első kritériumának: jelentős, objektív különbséget fejez ki. A következő lépésben ennek a különbségnek a társadalmi következményeit elemzem.

III. Tapasztalati összehasonlítások

Kétféle mérési módszert alkalmazva tehát két, teljesen különböző eredményre jutunk. De vajon van-e valójában választásunk?

A társadalmi mutatók fejlesztésének évtizedei során olyan komplex mutatókat sikerült kidolgozni, amelyek a lehető legnagyobb objektivitás mögé próbálják rejteni az életkörülmények realitását. Röviden, a fejlődés lényege abban áll, hogy a GNP-t nem tekintjük a jólétet jellemző mutatónak. Így egyéb tényezőket, mint például az írástudók arányát, a várható élettartamot és a szabadidőt is számításba vették. Erre valóban szükség is van ahhoz, hogy valós képet kapjunk a hátrányosabb helyzetű országok fejlődéséről, ezenkívül a nemzetközi szervezetek számára is különös jelentőségűek ezek a mutatók, például a harmadik világnak nyújtandó segélyek kérdésében stb. De hasonlóan minden gazdasági és szociológiai tényhez (lásd: Bohmann, Vobruba 1992), a jóléti szakadékoknak önmagukban nincsen jelentőségük. Csak egy társadalmi dinamizmust indítanak el, amikor azok, akik ezekben a szakadékokban élnek, ráébrednek a helyzetükre, és valamilyen módon reagálnak is erre. Más szóval: a jóléti szakadékokban jelentkező társadalmi dinamizmust nem lehet a jólétet mérő objektív kritériumok szerint megítélni. A kutatásnak a szakadék szereplői által felállított kritériumokra kell támaszkodnia. Nem az a célunk, hogy összehasonlításokat tegyünk, hanem az, hogy a már tapasztalt összehasonlításokat elemezzük. Logikusan az a következő kérdés, vajon hogyan észlelik ezek az emberek a helyzetüket.

Az, ahogyan az emberek a jóléti szakadékot értelmezik, semmiképpen sem véletlenszerű. Információkon és a saját megérzéseiken alapul. Először is feltételezzük, hogy a két országban hasonló információkhoz lehet jutni a jóléti szakadékot illetően. Mármint a következő a kérdés: mennyiben különbözik az emberek megérzése? Ezen a ponton két okfejtés kapcsolódik össze. Egyrészt láttuk, hogy különböző „objektív” mutatók jelzik a jólétet. Másrészt viszont aláhúztuk az előbbieken, hogy a jóléti szakadékokban élő társadalmak dinamizmusának vizsgálatához ismerni kell az emberek saját kritériumait a jólétet illetően. Tehát meg kell próbálnunk fölfejtetni, hogy milyen kritériumokról van is szó. Kétségkívül igen érdekes téma lenne egy tudományos kísérlet számára. Ma még nem lehet ilyesfajta információkhoz hozzájutni,² így kénytelen vagyok elméleti magyarázatot adni a kérdésre, indirekt módon magyarázva a problémát. Először is tudnunk kell, hogy a szakadékokról kialakított vélemény a véleményt kialakító személy helyzetétől függően kétféle lehet: 1. az ő, szakadékon belüli elhelyezkedésével összefüggő, 2. magának a szakadéknak a helyével összefüggő. Így a társadalmi dinamizmus a jóléti szakadékokban nem kizárólag a vásárlóerő-paritás különbségtől függ, hanem vásárlóerő-paritás szinttől is.

A jóléti szakadékok kiterjedése és elhelyezkedése terén több kritérium is befolyásolja a tapasztalati összehasonlítást, és ezek igen változóak a jóléti szakadékokban elfoglalt helyük szerint. Így tehát felmerül a kérdés: tehetünk-e vajon általános megállapítást a változatossággal kapcsolatban? Azaz: mi a feltétele annak, hogy az anyagi jólét fontossága legyen a legfontosabb kri-

térium? Feltevésem szerint ahhoz, hogy az anyagi jólét fontosságá domináljon, a következő döntő tényezők szükségesek:

- bizonyos embereknek kevesebbjük van, mint másoknak; ugyanakkor
- modern körülmények között lehet élni (ahol tulajdonképpen határtalanok lehetnek az anyagi igények).

Ezt elfogadva, a materializmus és posztmaterializmus különbségeként magyarázhatnánk a gazdagság különböző felfogását a különböző országokban. Ez a következő egyszerű sémához vezet:

Hogyan látja a gazdagságot

	a gazdag országban	a szegény országban
A gazdag ország?	I.	III.
A szegény ország?	II.	IV.

I.: A gazdag ország lakói gazdagságukat ugyanannyira fontosnak tartják, mint amennyire érzékenyek posztmaterialista értékekre (környezet, szabadidő stb.).

II.: A szegény ország lakói számára a gazdag ország gazdagsága irigylésre méltó. Ugyanakkor nem tudják megérteni, miért olyan fontosak a szakadék túloldalán élők számára a posztmaterialista értékek.

III.: A gazdag ország lakói problémának látják a szegény ország helyzetét. Ők talán olyan, nem anyagi értékeket is találnak, amelyekre a szegény ország lakói fel sem figyelnek.

IV.: A szegény ország lakói szegénységüket nagy problémának tartják.

Azaz: az önértékelés függ a különböző helyzetektől és a különböző kritériumoktól a gazdag, illetve a szegény országokban.

A következőkben abból a feltevésből indulok ki, hogy a gazdag országok számára a gazdagság fontos, és ezt akár meg is védik a szegény országokkal szemben, amelyek ennek megszerzésére törekednek. Ilyen körülmények között a jóléti szakadékok valóban eredményezhetnek társadalmi dinamizmust.

Ez három feltevéshez vezet. A jóléti szakadék a következő körülmények között idézhet elő társadalmi dinamizmust:

1. minél nagyobb a szakadék,
- 2.1. minél alacsonyabb a vásárlóerő-paritás,
- 2.2. minél magasabb a vásárlóerő-paritás

Az első feltevés nyilvánvaló. A 2.1. feltevést alátámasztja az a tény, hogy a jövedelmek különbsége annál nagyobb jelentőséggel bír, minél szegényebbek a szakadék lakói. Ezt a feltevést azonban az cáfolja, hogy egy bizonyos gazdagsági szint alatt nem lehet semmiféle ki-, illetve bevándorlási folyamatról beszélni. Hiszen a szakadék legszegényebb lakói nincsenek birtokában a szükséges eszközöknek, hogy a másik zónába költözhesse nek. Ezt a kijelentést támasztják alá a világ legszegényebb országainál tapasztalt migrációs minták. (Lásd Cornelius 1981; Santel 1995:162.) A mobilitáshoz bizonyos fokú gazdagságra van szükség. Egyébként a világ legszegényebb országaiban olyan alacsony szinten folyik a termelés, hogy ez nem okoz a határokon is túlmenő környezetszennyezést. Tulajdonképpen csak járványok kerülnek ki

a szegény országokból. És az érvelésnek ezen a pontján nem is érdemes tovább foglalkoznunk a harmadik világ országai között tapasztalható jóléti szakadékkal. Már is adhatunk egy előzetes választ a jóléti szakadékok különbségének mérésére vonatkozóan: a társadalmi dinamizmus inkább függ az abszolút mértéktől, mint az egymáshoz viszonyított (relatív) mértéktől. Így a leginkább helytállóan a 2.2. feltevés tűnik. Ezen még két szempontból lehet finomítani:

– Minél magasabb a vásárlóerő-paritás egy jóléti szakadékon belül, annál több fajta határátlépési folyamatot figyelhetünk meg. Ez hihetően hangzik, hiszen a gazdag országokban a gazdagságnak sokkal bonyolultabbak az együttjárói. Így a határátlépések több fajtája jelent problémát (a „szegényből” a „gazdag” felé), és ez határpolitikára sarkall (a „gazdagtól” a „szegény” felé).

– Minél magasabb a vásárlóerő-paritás, annál több a határátlépés mindkét irányban. Ez az utóbbi szempont különösen fontos. Ugyanis ha igaznak bizonyul, akkor a társadalmi dinamizmusnak kiegyenlítő hatása is lehet.

IV. Határátlépési folyamatok

A jóléti szakadék csak akkor érdemel figyelmet, ha olyan határátlépési folyamat kiváltója, amely nélkül biztosan nem ment volna végbe. Ezek a határátlépési folyamatok két irányban zajlanak.

1. A szegény országból a gazdagba:

– migráció (lásd Ronge 1991; Brym 1992; Münz, Fassman 1994);
 – határon átmenő környezetszennyezés (lásd Schwarzer 1990; Strübel 1992; Huber 1993).

2. A gazdag országból a szegénybe:

– beruházások (lásd Jungnickel 1995);
 – transznacionális (nemzetek felett álló) szociálpolitika (lásd de Swaan 1994; Vobruba 1994a; Geissler 1995).

A létező jóléti szakadékok történelméből (leginkább az USA és Mexikó a minta) tudjuk, hogy a rövid, illetve hosszú távú próbálkozások a szakadékhoz való viszonyulásban mindkét irányban végbemehetnek. Rövid távon a gazdagabb országok megpróbálják lezárni határaikat a szegényebb országok előtt. Én ezt kirekesztésnek hívom. A kirekesztés nemcsak a szomszédos országokból érkező migráció akadályozását jelenti, hanem – és ez talán még ennél is fontosabb – gátolja a szegényebb országokból érkező „futóvendégek” érkezését is. Hosszú távon viszont a gazdagabb országok arra törekednek, hogy a szegényebb államokat beolvasszák a gazdagabbak blokkjaiba. Ezt befogadásnak nevezem. Mindkét stratégiának ugyanaz a célja: a gazdag és a szegény államok között „ütközőzónák” létrehozásával védeni meg a gazdag államok vagyont.

Most ezzel a két lehetőséggel szeretnék a következőkben foglalkozni: a kirekesztéssel a határok lezárásán keresztül, s a befogadással mint a befolyási körzet növelésének lehetőségével.

V. Kirekesztés: a határok elcsúsztatása

A vasfüggöny történelmi kuriózum volt, mivel a szegényebb országok ezt a módszert alkalmazták annak megakadályozására, hogy a keleti lakosok nyugat felé áramoljanak. Ellentétben a normális jóléti szakadékokkal, ez nem a bejövők ellenőrzésére szolgált, hanem a kimenőkére. Más szóval a szegényebb országok rezsimjei, akaratukon kívül, a gazdagabb országok érdekeit képviselték. Most itt nincs mód ennek az egyedülálló helyzetnek az elemzésére,³ de érdemes megjegyezni, hogy az ilyen kivándorlásellenőrzés, a vasfüggöny biztonságával összekapcsolva, az egész világot foglalkoztató politikai kérdéssé vált. Ez a tény a lehető legnagyobb fontosságvá vált a vasfüggöny leomlásakor, és a szegényebb államok nem látták el többé a határok lezárásának feladatát a gazdagabb államok érdekében. Miután évekig ideológiai kérdés volt a nyitott vagy zárt határ, a gazdagabb államok számára politikailag vált lehetetlenné a közös határok szigorítása. A vasfüggöny leomlása után néhány évvel kezdődött csak a keleti határok technikai „újrafelfegyverzése” (*Süddeutsche Zeitung*, 1993. 11. 9.). Ezzel a fejlődéssel egyidejű a nyugati befolyási övezet hajdani, külső határainak kitolódása. Azóta nincsenek bevándorlási törvények a nyugat-európai országokban, és a folyamat középpontjában a „sicheres Erstaufnahmeland” elmélet áll, amely a menekülteket befogadó országokat arra kötelezi, hogy a befogadottaknak gondját is viseljék. Ezt az elvet a schengeni és dublini egyezmény mondja ki. „A belső határok megnyitásának kompenzációjaként a külső határok ellenőrzésének megerősítését kérik a tagországok. Így Spanyolország Franciaország »előszobájaként« funkcionál, annak ellenére, hogy a két ország sikeresen nyomást gyakorolt Marokkóra, hogy tartsa vissza a menekültáradatot. Ugyanígy Olaszország Svájc, Franciaország és Németország előszobája. És cserébe Németország viszont megoltalmazza EU-partnereit a kelet-európai bevándorlótól, oly módon, hogy a menedéjog kérdésében való állásfoglalást déli és keleti szomszédaira hárítja” (Thranhardt 1994:59). Eközben a Német Legfelső Bíróság (1996. május 14.) ismételten napirendre tűzte a „sicheres Erstaufnahmeland” kérdését és megerősítette alkotmányosságát. A menedéjogot kérők száma az NSZK-ban már 1993 második felévére az első félévi 224 342-ről 98 500-ra csökkent. És ez a folyamat így is folytatódik. „Különösen a Romániából és Bulgáriából érkezők száma csökkent radikálisan. A Belügyminisztérium szerint ez a sicheres Erstaufnahmeland szabályának köszönhető. 1993 áprilisában 12 586-an jelentkeztek Romániából, míg decemberben már csak 784-en. Ugyanebben az időszakban a Bulgáriából érkezők száma 3157-ről 254-re csökkent” (*Süddeutsche Zeitung*, 1994. 1. 7., 6. o.). A Cseh Köztársaságban menedéjogot kérők száma az 1992-es alacsony mennyiséghez képest 1993-ra megduplázódott (1993-ban 1700 volt). (Lásd *Süddeutsche Zeitung*, 1994. 1. 2., 5. o.)

„Már látható, hogy Ausztria, a Cseh Köztársaság és Lengyelország keleti szomszédjaikkal egyesült erővel ügyködnek a menekültkérdés megoldásán” (Thranhardt 1994:59, 60; lásd még Schoenemann 1994:71). Ezek az új intézkedések be is váltották a hozzájuk fűzött reményeket. Lengyelország egykori elnöke, Lech Walesa ugyan kihívóan azt állította, hogy „a lengyelek

sorfala előtt haladhatnak a menekültek Németországba”, ez mégsem így történt. Cserébe Bonn nyíltan a vízumkötelesség visszaállításával fenyegetőzött, ha a lengyel kormány továbbra is megpróbálja megakadályozni a menekültkérdés európai szintű megoldását. Továbbá, a német küldöttek még azt is nyilvánosságra hozták, hogy „nekik egyáltalán nem kötelességük támogatni Lengyelországot a brüsszeli EU-vezetőségnél” (*Süddeutsche Zeitung*, 1993. 2. 6/7.). 1994 márciusában a „Rückführungsabkommen für illegale Zuwanderer” (egyezmény az illegális bevándorlók visszaküldéséről) az NSZK és a Cseh Köztársaság között teremtett hasonló helyzetet.

1993 közepe táján Lengyelország és Románia is megállapodott a „Rückführungsabkommen” kérdésében. „A lengyel televízió tudósított arról, hogy Románia visszaveszi az összes Németországból Lengyelországba szállított román menekültet. Ráadásul Lengyelországnak joga van a német-lengyel határról visszaküldött bolgár állampolgárokat Románián keresztül hazaküldeni” (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1993. 7. 26., 2. o.). És „1993 és 1994 során Lengyelország 120 millió márkát kap a határok ellenőrzésének javítására” (Santel 1995:219). Hasonló, bár sokkal szerényebb fizetési megállapodás érvényes az USA és Mexikó között is: „Washington három éven keresztül évi 350 000 dollárt fizetett Mexikónak azért, hogy visszaküldje azokat a bevándorlókat és menekülteket, akik egy harmadik országból Mexikón keresztül akartak az USA-ba jutni” (*Die Tageszeitung*, 1993. 7. 16., 10. o.).

Tehát, hogy összefoglaljuk, a kirekesztés általában a következő minta szerint történik: a bevándorlás terhét a gazdagabb országok a szomszédos szegényebb országokra hárítják, amelyek így arra kényszerülnek, hogy lezárják a még náluk is rosszabb helyzetben lévő országok felé eső határaikat. Ezt a folyamatot nyugati segélyek is támogatják.

Az ezekhez hasonló lépések eredményeképp egy „cordon sanitaire” (*Süddeutsche Zeitung*, 1993. 2. 6/7, 4. o.). védi Németországot és az EK-t a keleti bevándorlástól. Az EU kétoldalú megállapodásokat kötött a déli menekültáradat megállítására a Földközi-tenger körüli 14 állam közül 12-vel, és 1992-ben létrehozott egy programot „a Földközi-tenger régiójában jelentkező bevándorlási problémák pozitív ellensúlyozására” (Degen 1994:169). Ennek a programnak a büdzséje mindössze 2 millió ECU évenként, ezért valójában elég gyenge pénzügyi alapokon nyugszik.

Igy tehát a jóléti szakadékokból származó társadalmi dinamizmus a határok kitolásával kezelhető. A bevándorlásból eredő nyomás ugyan nem csökken, de mindenképpen megszűrik. A határokon való nehezebb átjutás a kirekesztéshez és a bevándorlás szélesebb eloszlásához vezetett (lásd Wallace, Palyanitsya 1995).

Közelebről vizsgálva a kirekesztő lépéseket, láthatjuk, hogy ezekkel együtt tapasztalható a „cordon sanitaire”-t állító államok pénzügyi támogatása. A határok kitérítése és ellenőrzése pénzügyi támogatást kíván, hiszen a határok teljes lezárása drága.⁴ Ráadásul a pénzügyi támogatás politikailag szinte legalizálja a határok eltolását. Azokat az államokat, amelyek ebben nem kívánnak részt venni, szankciók fenyegetik. Ismétlem: a német-lengyel hazatelepítési tárgyalások során a német küldöttek tudatták partnerükkel,

hogy „nem kötelességük szólni egy jó szót sem Lengyelország érdekében” az EU-ban (*Süddeutsche Zeitung*, 1993. 2. 6/7).

A gazdag ország kirekesztési érdeke és a szegényebb ország gazdasági érdeke közötti ilyen kapcsolat arra utal, hogy a kirekesztés önmagában nem valósulhat meg. (Lásd Blahusch 1994.) Az NSZK és az NDK között húzóódó határ a legjobb példa arra, hogy nem lehetséges (még nagy költségek árán sem) egy határ teljes lezárása. „1949 vége és 1989 vége között körülbelül 4,4 millió ember hagyta el az NDK-t az NSZK felé, és közel 850 ezren mentek át a fal felépítésétől (1961. 8. 13.) az NDK határ megnyitásáig (1989. 11. 9.)” (Santel 1995:55). Egyébként minden jelentősebb tervezet abból indul ki, hogy a határokat soha nem lehet teljesen lezárni, és főleg nem a vonzó nyugati demokráciákét. (Lásd Weidenfeld, Hillenbrand 1994.) Tehát a határátlépések szabályozásához nemcsak (technikai) kizárásra van szükség, hanem pénzügyi segítségre is. A kizárás tökéletesen meghiúsul, ha technikai lépésekkel nem lehet megakadályozni a határátlépést. Ez igaz minden, a határokon átmentő környezetszennyezésre. (Lásd Schwarzer 1990; Gleick 1993.) Ebben az esetben csak annak az országnak a közbelépése segíthet a határátlépések csökkentésében, ahonnan indul a határátlépés. Ezért van az, hogy a környezetszennyezés esetében a gazdagabb országok szívesebben adnak „önérdekű segítséget” (Vobruba 1996) a szegényebb országoknak, mint például a migráció esetében. És itt egy érdekes kapcsolatot lehet észrevenni: a határokon túlmenő környezetszennyezést inkább a jólét magasabb szintjén ismerik fel. Technikai okokból pedig semmiképp sem lehet kirekesztéssel védekezni ellene. Így tehát ez külső segítséget vált ki, hosszú távon pedig befogadást.

A kirekesztés csekély hatékonysága a már korábban említett, másik stratégiához vezet, a jóléti szakadékok szociális dinamizmusa megoldása gyanánt: befogadáshoz, a befolyási terület kitágításával.

VI. Befogadás: a befolyási terület kitágítása

A határátlépési problémákat tartósan csak a szegényebb ország életszínvonalának emelésével lehet megoldani. Kétféle lehetőséget ajánlanék a befolyási területek növelésére, amelyek azonban tartósságukban különböznek.

A. Nemzetek felett álló (transznacionális) szociális politika, „önérdekű segély” formájában. Ennek a következők a jellemzői: a végrehajtáshoz kevés idő is elég, ám a problémákat hosszú távon nem oldja meg.

B. Szabad kereskedelem és külföldi beruházások. Ennek a következők a jellemzői: a végrehajtás hosszú távú elkötelezettséget igényel, de a szegénység tartósan felszámolható.

A. Nemzetek felett álló szociális politika, „önérdekű segély”

A jóléti szakadék két oldalán élők problémáinak összefonódását a következő mondattal lehetne pontosan megfogalmazni: „A szegények problémái a gazdagok problémái”. Ugyanakkor számtalan példa van arra, hogy ezt az érvet politikai célokra használták. A szegény országok is ezt használják fel,

hogy nemzetközi segítséget kapjanak. „Az egész világnak a szívéen kell viselnie Oroszország demokratikus átalakulását. Így az Oroszországnak nyújtott nyugati segítség valójában a béke támogatása, ezáltal valójában nagy szolgálat a Nyugat számára” (Karawajew, Kuprijanow 1994:3). A gazdag országok kormányai felhasználják, hogy így legitimálják választóik előtt a borsos nemzetközi segélyeket. „Hosszú távon nem prosperálhat a Nyugat sem, ha a Kelet szenved” (H. D. Genscher volt külügyminiszter, *Süddeutsche Zeitung*, 1992. 2. 11.).

A nyugat-keleti jóléti szakadék két oldalán elhelyezkedő országok érdekösszefonódásán alapult, majd intézményes keretek között kifejlődött az „önérdekű segély”. (Lásd Deacon 1994; Geissler 1995; Vobruba 1996.) Természetesen nagyon nehéz különbséget tenni valódi segítség és politikai retorika között. De úgy tűnik, hogy a „legmagasabb politikai szinten” megígért segélyt még nem osztották ki. E széles körben ismert nehézségek ellenére sem szabad elfelejtkeznünk arról, hogy valóban egy viszonylag stabil befogadási folyamatot eredményez a nemzetek felett álló szociálpolitika. Az „önérdekű segélynek” köszönhetően jöttek létre olyan programok és szervezetek, amelyek a külföldi segélyek elosztásával és felhasználásával irányításával foglalkoznak.

B. Szabad kereskedelem és külföldi beruházás

A szabad kereskedelem és a külföldi beruházások különlegesen nagy szociális és politikai jelentőséggel bírnak a fejlődő gazdaságokban, hiszen igen pozitívan befolyásolják az életszínvonalat. Így a szegényebb országok jelentős része számára fontos, hogy a nemzetközi befektetők vonzóan találják ezeket a helyeket a befektetések számára. „Mi a termékeinket szeretnénk exportálni, nem pedig a szociális problémáinkat” – hangsúlyozta 1972-ben Echeverria, mexikói elnök (Belssasso 1981:144). A keleti országok szívesen adnák el áruikat és szolgáltatásaikat befolyásos nyugati szomszédjaiknak, a nyugati befektetők pedig vonzó gazdasági beruházások után kutatnak Keleten. Ennek a fejlődésnek a pozitív vonásait emelte ki Göncz Árpád, Magyarország elnöke: „Ami engem illet, én nagyon örülnék, ha a német tőke befolyása Magyarországon nagyobb lenne” (*Süddeutsche Zeitung*, 1991. 5. 2.). És Bimal Gosh, az International Organization of Migration tanácsadója, a protekcionizmus csökkentése mellett érvelt, az „Amikor a kereskedelem szabadon áramlik, csökken a ki- és bevándorlás” (*International Herald Tribune*, 1993. 11. 19., 4. o.) című cikkében: „A legtöbb kelet-európai állam (nemcsak a Cseh Köztársaság, Magyarország és Lengyelország, hanem Bulgária és Románia is) erőteljesen próbálja megnövelni a Nyugat-Európával folytatott kereskedelmét. A legújabb tanulmányok rámutatnak, hogy liberális piaci körülmények között a nemzeti össztermék (GNP) akár 20 százalékát is exportálhatnák az EK-ba, ami jelentős különbséget jelent a '88-as, tehát kommunista éra alatti 3,2 százalékhoz képest. Kijelenthetjük, hogy ez 8 százalékkal nagyobb foglalkoztatottságot jelentene, ami körülbelül 15 millió keletit (köztük a volt szovjetunióbelit) kímélne meg a kizártság érzésétől és ezáltal a Nyugatra való kivándorlástól” (*International Herald Tribune*, uo., lásd még Brym 1992).

A nemzetközi integrációt tulajdonképpen egy olyan modernizációs folyamatnak tekinthetjük, amely két különleges vonással rendelkezik. Először is jellemzője a nagy sebesség, másodsor pedig úgy jelentkezik, mint politikai akarat. Mindkét különleges vonása azt eredményezi, hogy a folyamat látható és konfliktusgerjesztő lehet, így legitimálni kell. A NAFTA esete, akárcsak az EK-integráció kérdése, jellemző példa az integrációs folyamatok által előidézett elosztási konfliktusra (Lásd Holz 1994; Vobruba 1995). Rövid távon beszélhetünk az integráció nyerteséről és veszteséről. Az utóbbiak a mind gazdaságilag, mind (talán) ökológiailag idejétmúlt szektorokban dolgozók és dolgoztatók. Minthogy nekik tartaniuk kell az újonnan kapcsolódó ország konkurencijától, ők valószínűleg ellenzik az integrációt. Tehát az alacsony színvonalú termékeket gyártó, alacsonyan képzett dolgozókat alkalmazó szektorok ellenkezésétől lehet tartani. A NAFTA esetében erről van szó. Az alacsony technikai színvonalú iparágakban dolgozókat „állásvesztőknek” (lásd: Bolle 1993) tartották, ezek többsége szembe is szállt a NAFTA-val. A városi, alacsony képzettségű és rosszul fizetett emberekről van itt szó. (Lásd *International Herald Tribune*, 1993. 11. 20.) Az ő félelmeikre épül egy bizonyos fajta irodalom is, amely mindössze a harag erősítésére szolgál. (Lásd Nelson 1994:105.) Ráadásul a munkáltatók és a szakszervezetek egy része attól tartott, hogy a környezeti törvénykezés alacsony színvonalú és szegényes létrehozása „piszkos versenyhez” és a munkaerő Mexikóba áramlásához fog vezetni. (Lásd Tiemann 1993; Milner 1995.)

A másik oldalon pedig az integráció nyertesének politikai képviselői a bevándorlás korlátozása ellen harcolnak, például az olyan megszorítások ellen, mint amelyet Clinton elnök javasolt a Commission of Immigration Reform hivatalának. Dick Armey, texasi republikánus képviselő, aki a parlamenti többség vezetője, azt mondta, hogy a bizottság (Commission...) nem tud választ adni arra a kérdésre, hogy miért kell olyan erőteljesen csökkenteni a legális bevándorlók számát. A javaslataikat hosszan sorolják, de kevés elemzést adnak. Továbbá azt is mondta, hogy a javaslatok előterjesztése leplezett kísérlet arra, hogy a legális bevándorlókat bűnbaknak nevezhessük ki Amerika problémáihoz. Phyllis H. Eisen, a National Association of Manufacturers (Gyárosok Nemzeti Szövetsége) elemzője pedig azt mondta, hogy őket elszomorítja a legális bevándorlás tervezett csökkentése. Ez szinte rövidlátásra vall, hiszen 1990-ben okkal emelkedett az üzleti vízumok száma. A legtöbb gyártó cégnek fontos érdekeltségei vannak a világ piacain. Ezért tehetségek után is a világ minden táján kell kutatni. Azok a tudósok és technikai szakértők, akiket az USA-ba hoznak, munkahelyeket teremtenek. Nem szorulnak háttérbe az amerikaiak (*New York Times*, 1995. 6. 8.).⁵

Az EK ellenérzései a szabad kereskedelemmel szemben hasonlóan nyilvánulnak meg. Az EBRD (Európai Fejlesztési és Befektetési Bank) első „átmeneti beszámolójában” igen pozitív képet festett a reform útjára lépő országokról, és csípős kritikával illette az EK-t: „A legnagyobb veszélyt a kelet-európai exportra és befektetésekre az aktuális, fenyegetett és »késleltetett« kereskedelemellenes tevékenység jelenti, amelyet a kereskedelem irányítása céljából azért alkalmaz az EK, hogy saját gazdasági célját érje el” (*Financial Times*, 1994. 10. 20.). 1994 végéig az EK tizenkilenc dömping-

ellenes lépést tett, és még tizenkét egyéb olyan szabályt hozott, amely korlátozni hivatott a közép- és kelet-európai reformországokkal folytatott kereskedelmet. Ezek a rendeletek, amelyek a gazdaság kevésbé versenyképes szektoraiban a tőke és a munka védelmét szolgálják, akadályozzák meg az új reformországokat, hogy pontosan azokra a nyugati piacokra törhessenek be, ahol valóban tudnak jelenleg is mit kínálni. (Lásd Hedri 1993:161; Stadler 1994.)

Hogy újra összefoglaljuk: az integrációs folyamatok során az erősebb gazdaság gyengébb részei összeütközésbe kerülnek a gyengébb gazdaság erősebb részeivel. Hosszú távon az integráció nyertesei fognak diktálni, először is azért, mert az integrációs folyamat előrehaladtával az ezzel járó előnyök is növekszenek, így nő a nyertesek száma, másodsor pedig azért, mert a vesztesek el fogják hagyni a piacot, és feladják ellenállásukat. Mindent egybevetve azt mondhatjuk, hogy a jóléti szakadékok magasabb szinten egy kiegyenlítődesi folyamatot is implikálnak.⁶ A szegényebb országokból a gazdagabb országok felé áramló bevándorlás és az ezzel járó problémák tartósan csak úgy oldhatók meg, ha (legalább részben) befogadást nyerhetnek a gazdagság birodalmába. Így a jóléti szakadékok, mindenesetre egy magasabb szinten, úgy tűnik, a saját felszámolásuk felé tartanak. A szociális dinamizmus, amely ebbe az irányba vezet, konfliktusokat fog előidézni, és jelentősen befolyásolni fogja a jövő társadalmát.

VII. Befejezés

A társadalmi viszonyfüggőségek állandó növekedése és intenzitása alapvető jellegzetessége a modernitásnak. Ezeket a viszonyfüggőségeket technikai újítások, gazdasági fejlődés és ennek társadalmi következményei idézik elő. (Lásd Elkins 1995:40.) A háborús és informatikai technológiák, a szállítás és a kommunikáció olcsó eszközei, az új termelési technológiák és ezeknek a messze mutató, külső eredményei, továbbá a gazdagság nemzetek fölöttivé válása mind a határokat is átlépő érdek-összefonódásokhoz vezetnek. A nemzetek fölöttivé válás folyamatait kezelni célzó stratégiák eredménye egy újfajta kapcsolat a kül- és belpolitika között. A „klasszikus” külpolitika nem érintette közvetlenül egyetlen országban sem az életszínvonalat, és nem kapcsolódott szorosan az emberek politikai akaratahoz sem. Így a külpolitika a „tisztá” szakértő politikusok területe volt. De ahogyan a nemzetek fölött álló viszonyfüggőségek növekszenek, úgy az egyik országban végbemenő folyamatok azonnal nagy hatással lesznek a másik ország életszínvonalára. Szegénység, veszélyes atomerőművek, szervezett bűnözés, „többközpontú cégek” beruházási döntései, messze ható környezetszennyezés, vízierőművek óriási tervei és öntözőrendszerek – mindezek olyan folyamatok egy országon belül, amelyek hatással lesznek a másik ország életszínvonalára. Így tehát ezen viszonyfüggőségek szerint új érdekkapcsolatok jelennek meg, s ezek ösztönzőleg hatnak a más országok „belügyeibe” való beavatkozásra. Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy egy bizonyos fajta „kifelé orientálódó belpolitika” jelenik meg.

A szociológiának lassan olyan analitikus eszközökre lesz szüksége, amelyekkel elemezheti ezeket a fejlődési folyamatokat, illetve ezek következményeit. A „jóléti szakadék” kifejezést azért próbáltam bevezetni, hogy ezáltal is lehetővé váljék a nemzetek fölöttivé válás folyamatának elemzése. Remélem, nyilvánvalóvá vált, hogy a „jóléti szakadék” a megfelelő kifejezés az egyenlőtlenségek egyik fontos mintájának elemzésére. A „jóléti szakadék” kifejezés segítheti az emberek helyzetértékelésének és -felismerésének szociológiai rekonstrukcióját, és az eddig elmondottakból következő társadalmi reakciókkal és ezeknek a jóléti szakadékra való visszahatásával kapcsolatos feltevések alapját képezheti. Nem célom a nemzetközi politikatudomány vizet újból fölkavarni. A nemzetközi politikatudomány ugyanis alapvetően az államok, illetve ezek képviselőinek kapcsolatával foglalkozik. A szociológia ezzel szemben a folyamatok nemzetek fölöttivé válását (transznacionalizációját), a különböző országokban élő emberek közötti kapcsolatokat célozza. Sem a határátlépési folyamatok nem fogják megszüntetni a nemzetállamot, sem pedig a nemzetek fölött álló szociológia nem fogja a nemzetközi politikatudományt helyettesíteni. Az előre látható jövőben a társadalmi fejlődés a nemzetállam és a nemzetek fölöttivé válásból adódó intenzív kapcsolatból fog következni. Ennek megfelelően a szociológia a nemzetek fölöttivé válása során tanulni fog a nemzetközi politikatudományból, és fokozatosan ki is fogja egészíteni.

Fordította Balatoni Zsófia

Jegyzetek

1. Tehát ez a kifejezés megmutatja, hogy még mindig mennyire fontosak az államhatárok. Ez, természetesen nem jelenti azt, hogy az államhatárok jelentőségüket veszíténék. Ez ostoba feltételezés lenne. (Lásd Vobruba 1994.)

2. Hulshoof és Krooneman kutatása a Hollandiába menedékjogot kérők jellemzőivel és képzettségével foglalkozik, nem pedig az elvárásaikkal. (Lásd Hulshoof, Krooneman 1992.)

3. Azért építették föl a berlini falat, hogy megakadályozzák az NDK-beli képzett munkakerőnek a csábítóbb NSZK-ba való áramlását. A későbbiekben, a politikai támadások során a fal és annak védelme önmagáért való céllá vált.

4. „Több mint 15M DEM a kelet-európai rendőrség támogatására” (*Süddeutsche Zeitung*, 1994. 1. 2., 5. o.).

5. Ezek az olyan – az emberek életfeltételeire vonatkozó nemzetek fölötti – megállapodások, melyek növelik a NAFTA vagy az Európai Monetáris Unió jellegű egyezmények fontosságát és ratifikálásuk nehézségeit.

6. 1960-tól 1990-ig a bevételek nagysága jelentősen csökkent az EK-ban. (Lásd Werner, 1994:237.)

Irodalom

Bellasso, Guido (1981): Undocumented Mexican Workers in the U. S.: A Mexican Perspective. In: The American Assembly (szerk.), *Mexico and the United States*, 128–157. Columbia University.

Blahusch, Friedlich (1994): Flüchtlinge in Deutschland nach der Asylrechtsänderung im

- Grundgesetz. In: Rainer Münz és mások (szerk.), *Internationale Wanderungen. Demographie aktuell*, 141–154. Humboldt Universität zu Berlin.
- Bohman, Gerda, Georg Vobruba (1992): Crises and their Interpretations. In: *Crime, Law and Social Change*. Vol. 17: 145–163.
- Bolle, Mary Jane (1993): NAFTA: *U. S. Employment and Wage Effects*. CRS Report for Congress. Congressional Research Service. The Library of Congress.
- Brym, Robert J. (1992): The Emigration Potential of Czechoslovakia, Hungary, Lithuania, Poland and Russia: Recent Survey Results. In: *International Sociology* Vol. 7. No. 4: 387–395.
- Cornelius, Wayne A. (1981): Immigration, Mexican Development Policy, and the Future of U. S.–Mexican Relations. In: The American Assembly (szerk.), *Mexico and the United States*, 104–127. Columbia University Press.
- De Swaan, Abraam (1994): Perspectives for Transnational Social Policy in Europe: Social Transfers from West to East. In: Abraam de Swaan (szerk.), *Social Policy Beyond Borders*, 101–115. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Deacon, Bob (1994): Global Social Policy Actors and the Shaping of Post-Communist Social Policy. In: Abraam de Swaan (szerk.), *Social Policy Beyond Borders*, 59–82. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Degen, Manfred (1994): Perspektiven einer umfaassenden Zuwanderungspolitik in der EG? In: Hubert Heinelt (szerk.), *Zuwanderungspolitik in Europa*, 162–175. Opladen.
- Elkins, David J. (1995): *Beyond Sovereignty. Territory and Political Economy in the Twenty-First Century*. Toronto: University of Toronto Press.
- Faist, Thomas (1993): Ein- und Ausgliederung von Immigranten. In: *Soziale Welt*, Vol. 44., No. 2: 275–299.
- Geißler, Frank (1995): *Transformation und Kooperation*. Baden-Baden.
- Gleick, Peter H. (1993): Water and Conflict. Fresh Water Resources and International Security. In: *International Security*, Vol. 18. No. 1: 79–112.
- Guehenno, Jean-Marie (1994): *Das Ende der Demokratie*. München.
- Hedri, Gabriella Izik (1993): Die EG und die Staaten des „Visegráder Dreiecks“. In: *Ost-europa*, Vol. 43., No. 2: 154–166.
- Holz, Klaus és mások (1994): Verteilungskonflikte in politischen Integrationsprozessen: das Beispiel des Tarifkonflikts in der sachsischen Metallindustrie. In: Volker Eichner, Helmut Voelzkow (szerk.), *Europäische Integration und verbandliche Interessenvermittlung*, 575–596. Marburg.
- Huber, Joseph (1993): Ökologische Modernisierung. In: *KZfSS*, Vol. 45., No. 2: 288–304.
- Hulshoof, Marije, Peter Krooneman (1992): AsylumSeekers in the Netherlands. In: Philip J. Muus (szerk.), *Migration, Minorities and Policy in the Netherlands*. Recent Trends and Developments. Report on Behalf of the Continuous Reporting System on Migration (SOPEMI) of the Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD), 35–50. Amsterdam.
- Jungnickel, Rolf (1995): Internationalisierung der Wirtschaft – Der empirische Befund. In: Winfried Schmah, Herbert Rische (szerk.) *Internationalisierung von Wirtschaft und Politik-Handlungsspielraume der nationalen Sozialpolitik*, 45–77. Baden-Baden.
- Karawajev, Walerij, Aleksej Kuprijanow (1994): Westliche Hilfe für Russland: Russische Meinungen und Konzeptionen. In: *Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien* 5: 1–23.
- Milner, Helen (1995): Regional economic co-operation, global markets and domestic politics: a comparison of NAFTA and the Maastricht Treaty. In: *Journal of European Public Policy*, vol. 2., no. 3.: 337–360.
- Müller, Harald, (1993): *Die Chance der Kooperation*. Darmstadt.
- Münz, Rainer, Heinz Fassman (1994): Geschichte und Gegenwart europäischer Ost-West Wanderung. In: Rainer Münz és mások (szerk.), *Internationale Wanderungen. Demographie aktuell*, 20–40. Humboldt Universität zu Berlin.

- Nelson, Brendt A. (1994): *America Balkanized. Immigration's Challenge to Government*. Monterey: The America Immigration Control Foundation.
- Rittberger, Volker, Michael Zürn (1991): Transformation der Konflikte in den Ost-West-Beziehungen. In: *P. V. S.*, Vol. 32. No. 3: 399–424.
- Ronge, Volker (1991): Social Change in Eastern Europe: Implications for the Western Poverty Agenda. In: *Journal of European Social Policy*, Vol. 1., No. 1: 49–56.
- Santel, Bernhard (1995): *Migration in und nach Europa*. Opladen.
- Schoenemann, Peter (1994): Vergleich neuerer Entwicklungen des nationalen Asylrechts in Europa. In: Luise Drüke, Klaus Weigelt (szerk.), *Fluchtziel Europa*, 65–81. München.
- Schwarzer, Gudrun (1990): *Weitraumige grenzüberschreitende Luftverschmutzung. Konfliktanalyse eines internationalen Umweltproblems*. Tübinger Arbeitspapiere zur internationalen Politik und Friedensforschung, Nr. 15. Tübingen.
- Stadler, Andreas (1994): Funktioniert die asymmetrische Handelsliberalisierung in den „Europaabkommen“? In: *ÖZPW*, Vol. 23., No. 4.: 395–406.
- Strübel, Michael (1992): *Internationale Umweltpolitik*. Opladen.
- Thranhardt, Dietrich (1994): Entwicklungslinien der Zuwanderungspolitik in EG-Mitgliedsländern. In: Hubert Heinelt (szerk.) *Zuwanderungspolitik in Europa*, 33–63. Opladen.
- Tiemann, Mary (1993): *North American Free Trade Agreement: Environmental Issues*. CRS Issue Brief, Congressional Research Service. The Library of Congress.
- Vobruba, Georg (1993): Bedeutungsverluste von Staatsgrenzen. In: *ÖZPW*, Vol. 22. No. 1: 85–92.
- Vobruba, Georg (1994): The Limits of Borders. In: Abraam de Swaan (szerk.), *Social Policy Beyond Borders*, 7–13. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Vobruba, Georg (1994a): Transnational Social Policy in Processes of Transformation. In: Abraam de Swaan (szerk.), *Social Policy Beyond Borders*, 83–99. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Vobruba, Georg (1995): Social Policy on tomorrow's Euro-corporatist Stage. In: *Journal of European Social Policy*, Vol. 5. No. 4: 303–315.
- Vobruba, Georg (1996): Selfinterested aid. Belated modernisation and interwoven interests between East and West. In: *Crime, Law and Social Change*, Vol. 21.: 1–12.
- Wallace, Claire, Adrii Palyanitsya (1995): East-West Migration and the Czech Republic. In: *Journal of Public Policy*. Vol. 15. No. 1: 89–109.
- Weidenfeld, Werner, Olaf Hillenbrand (1994): Einwanderungspolitik und die Integration von Ausländern – Gestaltungsaufgaben für die Europäische Union. In: Werner Weidenfeld (szerk.) *Das europäische Einwanderungskonzept*, 11–45. Gütersloh.
- Welzmüller, Rudolf (1992): Lebensfeindliche Armutsgrenzen an den Nachstellen der Weltmarktregionen. In: *Gewerkschaftliche Monatshefte*, Vol. 43. No. 11: 717–726.
- Werner, Heinz (1994): Wirtschaftliche Integration und Arbeitskraftwanderungen: Das Beispiel Europa. In: *MittAB* 3.: 232–245.